

4. Cognitive biases within decision making during fire evacuations / M. J. Kinsey et al. *Fire technology*. 2018. Vol. 55, no. 2. P. 465–485. URL: <https://doi.org/10.1007/s10694-018-0708-0> (date of access: 13.11.2023).

5. Haselton M. G., Nettle D., Andrews P. W. The evolution of cognitive bias. *The handbook of evolutionary psychology*. Hoboken, NJ, USA, 2015. P. 724–746. URL: <https://doi.org/10.1002/9780470939376.ch25> (date of access: 13.11.2023).

6. Kahneman D. *Thinking, fast and slow*. Worth Publishers, Incorporated, 2013.

7. Matsumoto D. *Cambridge dictionary of psychology*. Cambridge University Press, 2009.

8. The affect heuristic in judgments of risks and benefits / M. L. Finucane et al. *Journal of behavioral decision making*. 2000. Vol. 13, no. 1. P. 1–17. URL: [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1099-0771\(200001/03\)13:1%3C1::aid-bdm333%3E3.0.co;2-s](https://doi.org/10.1002/(sici)1099-0771(200001/03)13:1%3C1::aid-bdm333%3E3.0.co;2-s) (date of access: 25.08.2022).

9. Tversky A., Shafir E. *Preference, belief, and similarity: selected writings*. MIT Press, 2003. 416 p.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-353-1-2>

Лозова О. М.,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка*

ПРОБЛЕМАТИКА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ДИСКУРСУ КРИЗОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Трансформаційний стан свідомості соціуму визначено як змінений стан суспільної свідомості у часи комплексних соціальних криз. Дискурс трансформаційного стану суспільної свідомості визначено як множину комунікативних подій широкої семіотичної природи, які, реалізуючи функцію соціальної взаємодії, конституюють суспільство і культуру в часи суспільної кризи.

Ключові слова: дискурс, методи, психосемантика, суспільна свідомість.

Lozova O. Issues and methodology of research on the discourse of a crisis society

Summary. The transformational state of societal consciousness is defined as an altered state of public awareness during complex social crises. The discourse of the transformational state of public consciousness is described as a collection of broad semiotic events that, by facilitating social interaction, shape society and culture during times of social crisis.

Key words: discourse, methods, psychosemantics, public consciousness.

Соціальні кризи та потрясіння неминуче викликають трансформаційний, змінений стан свідомості соціуму, що детермінується переважно соціально-психологічними агентами. Дискурс трансформаційного стану свідомості визначаємо на підставі класичних його дефініцій як множину комунікативних подій широкої семіотичної природи (розмовне мовлення, текст, візуальний образ, жест, символ), які, реалізуючи функцію соціальної взаємодії, конституують суспільство і культуру в часи суспільної кризи. Сфера публічного дискурсу трансформаційного стану свідомості охоплює собою різноманітні інформаційні простори: науковий (наприклад, дискурс захисту дисертації), освітянський (дискурс лекції, колоквиуму), політичний дискурс (виборчі дебати), дискурс ЗМІ (блогосфера в інтернет-дискурсі), правничий (дискурс судового засідання) тощо.

Конкретною науковою проблемою досліджень суспільного дискурсу в кризові часи є розкриття механізмів об'єктивної особистісних смислів в розгорнутому мовленні: формулювання думки за допомогою мови – знакової системи, що формує і зберігає поняттєву систему як узагальнене та опосередковане віддзеркалення реального світу. Оскільки свідомий смисл виражає відношення мотиву до мети дії, то психологічним змістом мовлення постає мотив-мета розуміти і бути зрозумілим, тобто не що інше, як механізми смисловираження та смислосприйняття. Частковість засвоєваних людиною знань визначає відмінності індивідуальних систем значень, завдяки чому основна мета мовленнєвої комунікації – розуміння – розглядається нами як подолання розривів у соціальному досвіді людей. Важливість цього положення для дискурсологічної сфери полягає у ствердженні активного характеру механізмів розуміння, що забезпечують успішність соціальних комунікацій. Особливої актуальності остання набуває в умовах кризової соціальної взаємодії.

Окремим питанням у дискурсі кризового суспільства є проблема трансформації смислу. Думка, що потребує втілення, вбирає в себе, окрім значення (знака), ще й мотиви, наміри, потреби мовця. Таким «суб'єктивізмом думки» виступає смисл. Внутрішнім механізмом

трансформації системи смислів нам уявляються процеси смислотворення, які не тільки продукують нові смисли, а й за певних умов реструктурують систему мовленнєво-мисленнєвої діяльності суб'єкта: в останньому – запорука відповідності між системою понять суб'єкта та реальності, яка в ній відображається. Дискурс трансформаційного стану свідомості конституюється на нових або трансформованих смислах: з'являються висловлювання з виразним конотативним змістом (експресія, емоції, оцінка, гамма ставлень до світу, до предмета мовлення, до співрозмовника, до ситуації мовлення). У дискурсі трансформаційного стану свідомості задовольняється потреба комунікантів висловити оцінку, емоції, не роблячи їх предметом висловлювання, а лише супроводжуючи ними висловлювання. Таким є, зокрема, свідомісне підґрунтя підвищеної інвективності кризового суспільного дискурсу.

Інвектива – своєрідна форма метафоризації. Психолінгвістична сутність метафоризації дискурсу полягає, на наш вигляд, у поєднанні двох планів змісту мовленнєвого акту, що найбільш явно вказує на рефлексію як подвоєне відображення дійсності («Я» – «Не-Я»). Відповідно, міру метафоричної номінативності можна трактувати як особливу величину – ступінь метафоризації дискурсу, ступінь використання раціонально спрямованих семантичних зрушень. Цей ступінь є оптимальним, якщо метафора дозволяє оцінити специфіку названого об'єкта і водночас передає достатньо ознак для віднесення об'єкта до якогось з наявних класів.

Стикаючись зі метафоричною номінацією, реципієнт постає не стільки перед завданням краще зрозуміти метафору, скільки перед завданням краще зрозуміти дискурс разом із нововведеннями, що були привнесені в нього метафорою. У нашій ситуації пізнавальний потенціал метафори залежить від того, наскільки віддаленою є категорія нового образу від категорії, на яку спрямований акт рефлексії. Іншими словами, наскільки великим є той рефлексивний стрибок, що провокується метафоризованим текстом. Чим більше «розведеними» є названі категорії, тим більший рефлексивний стрибок і тим більшою буде ймовірність оновлення досвіду реципієнта. Рефлексивний стрибок цінний тим, що стимулює особистість співвіднести досить віддалені між собою категорії, наприклад, свою власну суб'єктивність з оцінною діяльністю оточення

Особливу значущість у дослідженнях трансформаційного стану свідомості соціуму має методичний арсенал експериментальної психосемантики, серед якого: семантичні диференціали; асоціативний експеримент; метод семантичного радикала; методи класифікації стимулів; методи формування понять; методи суб'єктивного

шкалування; метод зображення або опису слів, станів, ситуацій, відносин; метод порівняння (розрізнення) стимулів; методи особистісних конструктів; метод мікросемантичного аналізу; метод опосередкованого дослідження значень; метод контекстної та семантичної реконструкції та конструювання.

У сучасній науці також активно використовується метод контент-аналізу, який дозволяє досліднику виявляти зміст (повідомлення, значення, символів) у джерелі комунікації, метод інтент-аналізу тексту, методика когнітивного картування.

Перспективні прикладні аспекти дослідницької галузі вбачаємо у створенні нових діагностичних методик, психотерапевтичних та тренінгових програм з питання подолання середовищних викликів з метою збереження та позитивних трансформацій суспільної свідомості у кризові періоди розвитку. Такий підхід актуалізує сферу досліджень основних когнітивних і ментальних ресурсів особистості та стратегій подолання зазначених викликів – активних і пасивних.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-353-1-3>

Семиченко В. А.,

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти
Національного авіаційного університету*

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ СИСТЕМ ГЛИБИННОЇ ПСИХОЛОГІЇ НА ОСНОВІ ПРИНЦИПУ ПОЛЯРНОСТІ

Анотація. Розкривається роль і особливості навчального предмету «Методичні та теоретичні проблеми глибинної психології» в формуванні методологічної культури і критичного мислення майбутніх практичних психологів. Основу відповідної роботи складає використання запропонованого К.Юнгом принципу полярності. Показано, що принцип полярності може бути використаний для порівняння окремих теоретичних систем за базовими ознаками, кожна з яких представлена у вигляді двох діаметрально протилежних полюсів. Виділено критерії і наведено приклади відповідної диференціації.

Ключові слова: глибинна психологія, методологічна культура майбутніх практичних психологів, ознаки і критерії диференціації, основні теоретичні системи, принцип полярності.